

Απόψεις των Διευθυντών Λυκείων για την καινοτομία των Δημιουργικών Εργασιών

Λίντζιου Ιωάννα

Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ΠΕ04.01, M.Sc. στις Επιστήμες Αγωγής
Joan.lintziou@gmail.com

Περίληψη

Το 2016 εισήχθηκε εντός ωρολογίου προγράμματος στο Γενικό Λύκειο, η καινοτομία των Δημιουργικών Εργασιών (Δ.Ε.). Το άρθρο προσπαθεί να αναδείξει τις απόψεις των Διευθυντών (Δ/ντων) ΓΕΛ για το βαθμό επίτευξης των στόχων του μαθήματος αυτού, ενώ επιχειρεί μια συγκριτική μελέτη των δύο θεσμικών πλαισίων εφαρμογής της καινοτομίας το 2016, την 1^η χρονιά εφαρμογής και από το 2017 και μετά που άλλαξε. Η ερευνητική αυτή εργασία πραγματοποιήθηκε τους μήνες Μάρτιο έως Μάιο του 2019, χρησιμοποιώντας την τεχνική της ημι-δομημένης συνέντευξης με 11 Διευθυντές Λυκείων της χώρας. Οι Διευθυντές παρατηρούν πολλαπλά οφέλη από την εφαρμογή της συγκεκριμένης καινοτομίας όπως καλλιέργεια διερευνητικής, βιωματικής και ομαδοσυνεργατικής μάθησης, που μετασχηματίζει την εκπαιδευτική διαδικασία σε διαδικασία ανακάλυψης και αυτενέργειας από το μαθητή. Η εφαρμογή των Δημιουργικών Εργασιών από το 2017 και μετά, φαίνεται λύνει το πρόβλημα της αναστάτωσης του σχολείου. Παρόλα αυτά ίσως το αρχικό πλαίσιο το 2016 να ήταν πιο εναρμονισμένο με τους στόχους των Δημιουργικών Εργασιών.

Λέξεις κλειδιά: Καινοτομία, Δημιουργικές Εργασίες, Διευθυντής.

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια έχουν εισαχθεί στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση εκτός από τα καινοτόμα προαιρετικά προγράμματα όπως, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, η Αγωγή Υγείας, τα Πολιτιστικά προγράμματα, η Αγωγή Σταδιοδρομίας κλπ. και τα Ευρωπαϊκά Εκπαιδευτικά Προγράμματα Comenius, Erasmus, Leonardo da Vinci κ.α. (Βότση, 2016), οι υποχρεωτικές καινοτομίες θεματική εβδομάδα στα Γυμνάσια και το project και οι Δημιουργικές Εργασίες στα Λύκεια (Τάτσιου, 2017). Οι αλλαγές στην παιδαγωγική θεωρία και η είσοδος της τεχνολογίας στην διδακτική πράξη διαμορφώνουν ένα διαφορετικό περιβάλλον στην εκπαίδευση (Βλάχος κ.α., 2008). Οι καινοτόμες εκπαιδευτικές δράσεις σχεδιάζονται και υλοποιούνται με στόχο τη δημιουργία ενός νέου σχολείου με προσανατολισμό όχι μόνο επιστημονικό, αλλά και κοινωνικό, διαπολιτισμικό και περιβαλλοντικό, συνδέοντας την εκπαίδευση με την αγορά εργασίας.

Στα πλαίσια του κελεύσματος για ανάπτυξη βασικών δεξιοτήτων που προάγουν την δημιουργικότητα και την καινοτομία, σύμφωνα με την απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (αριθ. 1350/2008/ΕΚ), με στόχο την ικανότητα προσαρμογής των γνώσεων και δεξιοτήτων σε νέες καταστάσεις, τη δημιουργία νέων κοινωνικών αξιών, την ανάπτυξη δημιουργικής σκέψης και την επίλυση προβλημάτων με καινοτόμες μεθόδους, η Ελληνική πολιτεία εισήγαγε στο Γενικό Λύκειο τις Δ.Ε., που είναι υποχρεωτικές στις δύο πρώτες τάξεις και προαιρετικές στην τελευταία (ΠΔ 46/2016, άρ. 8).

Οι Δ.Ε. σύμφωνα με τις οδηγίες του ΙΕΠ για το έτος 2016-17 (Αρ. Πρωτ. 220473/Δ2/23-12-2016) αφορούν όλα τα γραπτά εξεταζόμενα μαθήματα του Γενικού Λυκείου. Οι μαθητές υποχρεούνται να αναλάβουν μια δημιουργική εργασία, στο γνωστικό αντικείμενο που τους ενδιαφέρει και να την εκπονήσουν εντός προγράμματος, στο διήμερο που προβλεπόταν η δράση. Η αξιολόγησή τους γίνεται από τον καθηγητή και συνυπολογίζεται στους βαθμούς του μαθήματος στο τετράμηνο. Το συντονισμό τον αναλαμβάνει ο εκπαιδευτικός που προτείνει τα θέματα στους μαθητές, αλλά την επιτήρηση όλοι, ανάλογα με το τροποποιημένο

πρόγραμμα του διημέρου. Οι εργασίες παρουσιάζονταν στο τμήμα. Όμως μετά από τις αντιδράσεις για διατάραξη του προγράμματος και μετά από αξιολόγηση του ΙΕΠ τροποποιήθηκε το θεσμικό πλαίσιο εφαρμογής των δημιουργικών εργασιών με το Π.Δ. 46/2016 (Αρ. Πρωτ. 194027/Δ2/10-11-2017). Έτσι εντάσσονται πια στο ωρολόγιο πρόγραμμα του μαθήματος στο οποίο γίνεται η εκπόνηση της Δ.Ε.. Κάθε μαθητής εκπονεί δύο (2) Δ.Ε., μία σε καθένα από τους δύο πυλώνες που προβλέπονται. Οι δύο πυλώνες είναι ένας των θετικών και ένας των ανθρωπιστικών επιστημών και αξιολογείται μόνο θετικά για τους μαθητές. Αντί των δύο ημερών εκπόνηση τώρα αφιερώνονται έως 8 ώρες, ενταγμένες στο ωρολόγιο πρόγραμμα του μαθήματος. Η όλη δράση ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των εργασιών στην τάξη ή σε εκδήλωση του σχολείου. Το παραδοτέο είναι ένα ppt ή ένα καλλιτεχνικό έργο (λογοτεχνικό, εικαστικό, θεατρικό, κόμικς, κινούμενο σχέδιο) (Αρ. Πρ.194027/Δ2/10-112017).

Η εφαρμογή των δημιουργικών εργασιών όπως και των ερευνητικών εργασιών βασίζεται σε τέσσερις παιδαγωγικές αρχές (Ματσαγγούρας, 2011):

1. Στη Διερευνητική Μάθηση,
2. Στη Συνεργασία των Καθηγητών
3. Στην Διαφοροποιημένη Μάθηση
4. Στην Ομαδοσυνεργατική Μάθηση

Με αυτές τις παιδαγωγικές αρχές αλλάζουν οι παραδοσιακοί ρόλοι μαθητών και εκπαιδευτικών και εφαρμόζονται νέες εκπαιδευτικές τεχνικές διερευνητικές και συνεργατικές δημιουργώντας ένα νέο μαθησιακό περιβάλλον, που ενθαρρύνει την πρωτοβουλία, τον πειραματισμό, την κριτική θεώρηση και την ανάληψη ευθυνών (Ματσαγγούρας, 2011). Ο μαθητής από παθητικός δέκτης γίνεται ενεργό μέλος μιας συνεργατικής ομάδας (Κουλουμπαρίτση, 2002). Οι Δημιουργικές Εργασίες αποσκοπούν στην μαθητοκεντρική, διεπιστημονική, προσέγγιση της γνώσης και μετατρέπουν τη διαδικασία της μάθησης από απομνημονευτική και ατομική, σε ομαδοσυνεργατική και διερευνητική, αποσκοπώντας στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και στην ολόπλευρη καλλιέργεια των μαθητών σε εναρμόνιση με το Ν. 1566/1985 για την εκπαίδευση, αλλά και στα πλαίσια της ισότητας ευκαιριών που επιδιώκει η UNICEF μέσω της εκπαίδευσης, όπως αναφέρεται στις σημειώσεις του ΙΕΠ (2017). Με αυτές γίνεται προσπάθεια αντιμετώπισης παθογενειών, του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας μας, όπως η μετωπική διδασκαλία, η απομνημόνευση της ύλης των σχολικών βιβλίων, και η αδυναμία σύνδεσης της σχολικής γνώσης με τον πραγματικό κόσμο (Ματσαγγούρας, 2011).

Σε σχολικές μονάδες όπου εφαρμόζονται παρόμοιες δράσεις, παρατηρούνται στάσεις και συμπεριφορές, σε θέματα του περιβάλλοντος και διατροφής που οδηγούν σε αναβάθμιση της ποιότητας ζωής (Σπυροπούλου κ.α., 2007). Βελτιώνεται η επικοινωνία τόσο μεταξύ μαθητών όσο και μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών και διευρύνεται το γνωστικό επίπεδο των μαθητών (Λεμονή, 2015). Συγκεκριμένα μετά την πρώτη χρονιά εφαρμογής των Δ.Ε. με την δειγματοληπτική έρευνα του Ι.Ε.Π. προέκυψαν τα εξής στοιχεία (Ι.Ε.Π., 2017):

- Η συμμετοχή των εκπαιδευτικών ήταν υψηλή
- Υπήρξε η άποψη ότι η εφαρμογή των Δ.Ε. δίνει χαρά και ικανοποίηση στους μαθητές

Στα μειονεκτήματα καταμετρώνται, η αναταραχή του ωρολογίου προγράμματος του σχολείου ενώ έγιναν επισημάνσεις και προτάσεις, για βελτίωση υποδομών (σχολικές βιβλιοθήκες, εργαστήρια και υπολογιστές), για εκπόνηση και παραχώρηση υποστηρικτικού υλικού, ενώ τέθηκε για μια ακόμη φορά, το θέμα της ανάγκης επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Η έρευνα της Φοινίτση (2018) οδήγησε στα εξής συμπεράσματα:

- Η συνεργασία που ήταν απαιτούμενο κατά την υλοποίηση των Δ.Ε., συνέβαλε στην ανάπτυξη θετικού κλίματος συνεργατικότητας στους μαθητές.
- Δημιουργήθηκε ένα αποδοτικό μαθησιακό κλίμα, με ενεργή συμμετοχή της πλειονότητας των μαθητών.

- Υπήρξε κατά τη διάρκεια των εργασιών, ορατή βελτίωση της εμπλοκής μαθητών με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες.
- Όλοι συμφωνούν ότι οι καινοτομίες είναι απολύτως απαραίτητες, ώστε το σχολείο να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής και του διαρκώς μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος.
- Αναγνωρίζεται ότι υπάρχουν πολλαπλά οφέλη, τόσο για τους μαθητές, όσο και για τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι εξοικειώνονται σε νέους τρόπους προσέγγισης της γνώσης εμπλουτίζοντας την εκπαιδευτική διαδικασία.
- Παρατηρήθηκε βελτίωση στη συμπεριφορά των μαθητών, απόκτηση νέων γνώσεων και δεξιοτήτων και σύνδεση με την νέα τεχνολογία.
- Ακόμη διαπιστώνεται ότι τα καινοτόμα αυτά προγράμματα είναι μια ευκαιρία για μάθηση με διαθεματική προσέγγιση και συνεργασία εκπαιδευτικών διαφόρων ειδικοτήτων, αλλά και για αδελφοποίηση σχολείων με άλλα σχολεία όπως άλλωστε υποστηρίζει και η Κουλουμπαρίτση (2006).
- Έτσι το σχολείο μετατρέπεται σε εργαστήριο πολιτισμού, τέχνης, επιστήμης χρησιμοποιώντας βίντεο, θεατρικές παραστάσεις, ζωγραφική, πειράματα κτλ., αυξάνοντας το ενδιαφέρον των μαθητών για το μάθημα, αλλά και για το σχολείο γενικότερα.
- Η εφαρμογή των καινοτόμων προγραμμάτων αλλά και η εξωστρέφεια των αποτελεσμάτων, πολλές φορές επιτυγχάνει τη σύνδεση του σχολείου με την κοινωνία.

Καταλυτικός φαίνεται να είναι ο ρόλος του διευθυντή, στη εισαγωγή και εφαρμογή της καινοτομίας για την παραγωγή μαθητών υψηλής απόδοσης (TALIS 2018). Η διεύθυνση ενός σχολείου παρέχοντας τα κατάλληλα εφόδια συμβάλει στην επιτυχημένη εφαρμογή της αλλαγής, ώστε οι εκπαιδευτικοί να βελτιώσουν το εκπαιδευτικό τους έργο (Fullan, 1993). Βασικά στοιχεία ενός αποτελεσματικού ηγέτη είναι η δημιουργία και η διάδοση του οράματος για τον οργανισμό, η αυτοπεποίθηση, η ακεραιότητα του χαρακτήρα, η δικαιοσύνη, η οργανωτικότητα, το υψηλό γνωστικό επίπεδο, η θέσπιση καινοτόμων στόχων, αλλά και η καλλιέργεια συναισθηματικής νοημοσύνης, με σκοπό την καλή επικοινωνία, τη διαχείριση των συγκρούσεων, την κατανόηση και την ικανοποίηση των αναγκών των εργαζομένων (Leithwood, Harris & Hopkins, 2008· Yukl, 1994· Σαΐτης, 2008).

Οι έρευνες για τις Δ.Ε. είναι ελάχιστες αφού η εφαρμογή τους ως υποχρεωτική καινοτομία, επιβάλλεται από το υπουργείο παιδείας στην Ελληνικά Λύκεια, μόλις από το σχολικό έτος 2016-17. Το ίδιο το Ι.Ε.Π., στο πλαίσιο δειγματοληπτικής έρευνας μετά την πρώτη χρονιά εφαρμογής, έδωσε τα πρώτα αποτελέσματα αξιολόγησης. Μία ακόμη έρευνα της Φοινίτση, (2018), πραγματοποιήθηκε στο 13^ο Λύκειο Πειραιά, με δείγμα τους εννέα εκπαιδευτικούς και το Διευθυντή του σχολείου. Με την παρούσα έρευνα, επιδιώκεται μια αποτίμηση της εφαρμογής των Δημιουργικών εργασιών σε Λύκεια, διασπαρμένων σε διάφορα σημεία της ελληνικής επικράτειας, διαφορετικής δυναμικότητας ως προς τους εκπαιδευτικούς και το μαθητικό πληθυσμό, η οποία αναμένεται να οδηγήσει στην ανάδειξη του ρόλου της ηγεσίας στην εισαγωγή και εφαρμογή της καινοτομίας στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Διερευνάται η άποψη των διευθυντών Λυκείων, για τα οφέλη από την εφαρμογή τους. Πιο συγκεκριμένα αναζητούνται τα εμπόδια και οι δυσκολίες που ανακύπτουν στην εφαρμογή της καινοτομίας των Δ.Ε., οι τρόποι επίλυσης των προβλημάτων αυτών και καλές πρακτικές που βοήθησαν την εφαρμογή τους στα Λύκεια που έγινε η μελέτη. Θα διερευνηθεί αν σύμφωνα με την άποψη των Διευθυντών επιτεύχθηκαν οι στόχοι της καινοτομίας των Δ.Ε., σε σύγκριση με αυτούς που είχε θέσει το ΙΕΠ (ΠΔ 46/2016, άρ. 8). Η γνώση αυτή αναμένεται να χρησιμοποιηθεί, σε περαιτέρω μελέτες και τα συμπεράσματα, ίσως οδηγήσουν σε βελτιωτικές αλλαγές της διαδικασίας των Δ.Ε. Η μελέτη αυτή αναμένεται να καλύψει το σχετικό ερευνητικό κενό της βιβλιογραφίας για την εφαρμογή, των Δ. Ε. στα Γενικά Λύκεια.

Μεθοδολογία έρευνας

Στην παρούσα εργασία η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν μεικτή, βασίστηκε δηλαδή αφενός στην σχετική βιβλιογραφία, ενώ για το θέμα έγινε παράλληλα μελέτη των νομοθετικών κειμένων του Ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, και τέλος ακολούθησε η ποιοτική έρευνα με 11 Διευθυντές λυκείων της χώρας και προέκυψαν τα παρακάτω συμπεράσματα. Εκτός της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, μελετήθηκαν διεξοδικά η απόφαση Αριθ.Φ.353.1/324/105657/Δ1 του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της κυβέρνησης Αρ. φύλου 1340/16-10-2002 Άρθρο 27 σχετικά με τα καθήκοντα του Διευθυντή μιας σχολικής μονάδας και το προεδρικό διάταγμα υπ' αριθμ. 46 Άρθρο 8 ΦΕΚ 74/ 22-4-2016 για τις Δημιουργικές Εργασίες και τις οδηγίες εκπόνησής τους. Ακολούθησε η ποιοτική έρευνα στο καινοτόμο πρόγραμμα Δ.Ε. που εκπονείται από το 2016 στα γενικά Λύκεια της χώρας μας και επιδιώκει να εξετάσει τις πρακτικές του Διευθυντή ενός Λυκείου, που μπορούν να βελτιώσουν την ποιότητα του εκπαιδευτικού έργου, σε επίπεδο σχολικής μονάδας. Με την ποιοτική έρευνα επιδιώκεται η εμπάθυνση στο φαινόμενο που μελετάται και τη άντληση πλούσιων πληροφοριών, η κατανόηση και ερμηνεία των αντιλήψεων ενώ αναδεικνύει διαφωνίες και συγκρούσεις ανάμεσα στις απόψεις των υποκειμένων και παρέχει πολλαπλές ερμηνείες της πραγματικότητας (Cohen, Manion & Morrison, 2008).

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η βολική δειγματοληψία ή δειγματοληψία σκοπιμότητας, κατά την οποία επιλέχθηκαν τα άτομα που θα συμμετάσχουν και θα συμβάλλουν στην κατανόηση του φαινομένου που μελετάται (Creswell, 2011· Ιωσηφίδης, 2008). Έγιναν τρεις (3) μετωπικές συνεντεύξεις οι οποίες μαγνητοφωνήθηκαν και οκτώ (8) τηλεφωνικές εξ αποστάσεως συνεντεύξεις που επίσης καταγράφηκαν σε ηλεκτρονικές συσκευές, με Διευθυντές γενικών Λυκείων που εργάζονται σε σχολεία των Νομών Φθιώτιδας, Βοιωτίας, Αργολίδας, Μεσσηνίας, Αττικής και Κυκλάδων. Το δείγμα αποτελείται από 6 άντρες και 5 γυναίκες ηλικιών από 46 και πάνω, με τους μισούς από 56 και πάνω, διαφόρων ειδικοτήτων με εκπαιδευτική εμπειρία άνω των 18 ετών έχοντας οι περισσότεροι μεγάλη εμπειρία και ως Διευθυντές. Οι αντίστοιχες Λυκειακές σχολικές μονάδες, είναι (2) μικρού και (9) μεσαίου μεγέθους έως 150 μαθητές.

Έγινε χρήση ημι-δομημένου ερωτηματολογίου, προσαρμοσμένου στα ερευνητικά ερωτήματα. Με το ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο ο ερευνητής περιορίζει την ελευθερία του ερωτώμενου, η οποία βέβαια είναι αρκετά μεγάλη για να διευκολύνει να εξαχθούν συμπεράσματα και να μπορούν να συγκριθούν τα δεδομένα (Cohen, Manion & Morrison, 2008).

Έγινε δοκιμαστικός έλεγχος με σκοπό την αξιολόγηση της καταλληλότητας και της εγκυρότητας του εργαλείου (Cohen, Manion & Morrison, 2002). Απαιτείται άδεια καταγραφής των απαντήσεων η οποία εξασφαλίστηκε, ενώ δόθηκαν διαβεβαιώσεις χρήσης αυτών, μόνο για την έρευνα, διασφαλίζοντας παράλληλα την ανωνυμία. Η τήρηση των κανόνων δεοντολογίας, συμβάλει στην αύξηση της αξιοπιστίας (Creswell, 2011). Με αυτόν τον τρόπο ο ερευνητής, διασφαλίζει τα δικαιώματα των συμμετεχόντων και το κύρος της έρευνας χωρίς να υπάρχει πιθανότητα αμφισβήτησης των αποτελεσμάτων. Για την αύξηση της εγκυρότητας, τα κείμενα της απομαγνητοφώνησης των συνεντεύξεων, ελέγχθηκαν και επιβεβαιώθηκαν από τους ερωτηθέντες (Cohen, Manion & Morrison, 2008). Η εγκυρότητα αυξάνεται καθώς το δείγμα συνιστάται, από άτομα διαφορετικής ηλικίας, φύλου, ειδικότητας, εμπειρίας, περιοχής.

Για την ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν, ακολουθήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης, μια από τις πιο διαδεδομένες τεχνικές στην ποιοτική έρευνα που εντοπίζει και καταγράφει τις επαναλαμβανόμενες έννοιες, τις κατηγοριοποιεί βρίσκοντας τα θέματα, που αποτελούν το βασικό εργαλείο της ποιοτικής μελέτης (Braun & Clark, 2006 · Roulston, 2001, οπ. Αναφ. στο Ίσαρη, & Πουρκός, 2015). Έτσι γίνεται απόδοση

νοημάτων από τα δεδομένα, που οδηγούν στην γενίκευση ιδεών, πεποιθήσεων και ενεργειών (Braun & Clarke, 2006).

Αποτελέσματα

Από την έρευνα και τις απόψεις των Διευθυντών σχετικά με τα αποτελέσματα από την εφαρμογή των Δημιουργικών Εργασιών παραθέτουμε χαρακτηριστικά αποσπάσματα όπως ότι:

- «έγινε ερευνητική προσπάθεια από τους μαθητές και το ευχαριστήθηκαν»
- «ήταν πολύ ωραία η διαδικασία, τα παιδιά χαίρονται πάρα πολύ, βοηθάει στη συνεργατική μάθηση, στη δημιουργικότητα, στην ερευνητική μάθηση»
- «Τα παιδιά μαθαίνουν τι σημαίνει επεξεργασία της πληροφορίας, γιατί ωραία η μνήμη αλλά η κρίση είναι αυτό μας λείπει»
- «επιτυγχάνονται η συνεργατικότητα, η δημιουργικότητα και η σύνδεση του σχολείου με την κοινωνία»
- «βοηθάει και να μην παπαγαλίζεις και στην απομνημόνευση, επιτυγχάνονται η συνεργατική μάθηση και η ανάπτυξη της δημιουργικότητας και της συνθετικής ικανότητας»
- «Επιτυγχάνονται η διερευνητική, η συνεργατική μάθηση, η δημιουργικότητα και η σύνδεση».
- «επιτυγχάνεται η συνεργατικότητα, είναι ευεργετικό για τους μαθητές, το ζητάνε, τους αρέσει και αποτελεί και μια εικόνα του σχολείου στην κοινωνία αυτό.»
- «στο βαθμό που ο συνάδελφος έχει τη δυνατότητα να υποστηρίξει την ερευνητική μάθηση, το παιδί μαθαίνει κάποια βήματα της ερευνητικής διαδικασίας»
- Όταν εφαρμόζεται σωστά «Επειδή ακριβώς είδαμε άλλες προοπτικές του μαθήματος, τα παιδιά χάρηκαν και τους άρεσε. Οι μαθητές στους οποίους δίνεται ένα άλλο κίνητρο, μπορούν πάρα πολύ ωραία να αναπτύξουν διαφορετικά έτσι πρωτοβουλίες, να αναπτύξουν διαφορετικά τον τρόπο που σκέφτονται και να έχουν πολύ θετικό αποτέλεσμα.»
- «οι μαθητές ψάχνουν, ερευνούν, αναπτύσσετε σιγά σιγά αυτή η δημιουργική σκέψη, η κριτική ικανότητα και η συνεργατικότητα»

Σχετικά με το αν οι Δημιουργικές εργασίες τράβηξαν το ενδιαφέρον των αδύναμων στις επιδόσεις μαθητών, είχαμε τις παρακάτω αναφορές:

«μαθητές που ενώ στα άλλα ήταν αδιάφοροι, στο μάθημα αυτό παρακινηθήκανε», «δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον, νομίζουν ότι εκείνο το εμπόδιο της μάθησης, της προόδου τους, είναι το βιβλίο το καθημερινό, το μάθημα της ημέρας, τα συνηθισμένα», «με τις Δημιουργικές Εργασίες βοηθάμε και τα αδύναμα σε δυνατότητες παιδιά, να συμμετέχουν και να εκφραστούν και εκείνα», «έχουν εντυπωσιαστεί, μας εκπλήσσουν και μαθητές οι οποίοι είτε τους έχουμε παρεξηγήσει, είτε τους έχουμε κατατάξει στους αδύναμους, είτε στους αδιάφορους και μας εκπλήσσουν θετικά», «αυτό που εννοούμε κακός μαθητής σε μας, είναι ο μαθητής που αρνείται την παπαγαλία, ή δεν τα καταφέρνει σε αυτήν, ή είναι ο μαθητής που δεν θεωρεί το σχολείο ενδιαφέρον και το διδακτικό αντικείμενο ενδιαφέρον»

Οι απόψεις των Διευθυντών για τα αποτελέσματα από την εφαρμογή των Δημιουργικών συνοψίζονται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1: Απόψεις Δ/ντων για τα Αποτελέσματα από την Εφαρμογή των Δ.Ε.

Δ/ντές	Αποτελέσματα	Οφέλη για το σχολείο
Δ1	Θετικά αξιολογούν μαθητές και εκπαιδευτικοί την εφαρμογή της δράσης. Παρατηρείτε ότι οι μαθητές που ενώ στα άλλα ήταν αδιάφοροι, από αυτό παρακινηθήκανε.	Είναι ένα διαφορετικό στυλ διδασκαλίας, ένας διαφορετικός τρόπος προσέγγισης της γνώσης, που ανανέωσε μαθητές και καθηγητές

Δ5	Πετύχαμε συνεργατική μάθηση, ερευνητική μάθηση και δημιουργικότητα.	Η σχολική μονάδα όχι αφού το κάνουν όλοι δεν είναι κάτι ξεχωριστό.
Δ2	Θετικά, μαθαίνουν να επεξεργάζονται την πληροφορία, οι μαθητές οι αδύναμοι δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον	Από απομνημονευτικό, το σχολείο μετατρέπεται σε δημιουργικό
Δ4	Προάγεται η συνεργατικότητα, η δημιουργικότητα και η σύνδεση του σχολείου με την κοινωνία. Βοηθάμε και τα αδύναμα σε δυνατότητες παιδιά	Κερδίζει με τη συμμετοχή, τη συνεργατικότητα και τη σύνδεση του μαθήματος με την κοινωνία Συμμετέχουν και παιδιά που στα άλλα μαθήματα δε συμμετέχουν.
Δ7	Επιτυγχάνεται η συνεργατική μάθηση, η ανάπτυξη της δημιουργικότητας και της συνθετικής ικανότητας. Να μην παπαγαλίζεις και στην απομνημόνευση. Οι χαμηλού επιπέδου μαθητές ασχολούνται περισσότερο.	Το σχολείο κέρδισε την ανάπτυξη των μαθητών σε ένα νέο τρόπο προσέγγισης της γνώσης.
Δ10	Επιτυγχάνεται η διερευνητική, η συνεργατική μάθηση, η δημιουργικότητα και η σύνθεση.	Διαμόρφωση καλύτερων σχέσεων ανάμεσα στους μαθητές και τους καθηγητές.
Δ11	Ευεργετικό για τους μαθητές προάγει τη συνεργατικότητα και είναι εικόνα του σχολείου στην κοινωνία. Οι αδύναμοι και οι αδιάφοροι μαθητές μας εκπλήσσουν θετικά.	Βάζει τα παιδιά να σκεφτούνε, να δουλέψουνε με έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης να διευρύνουνε τη σκέψη τους την ευρηματικότητά τους και να προσεγγίσουνε τη γνώση.
Δ6	Μαθαίνει βήματα της ερευνητικής διαδικασίας, την αναζήτηση στο διαδίκτυο, τη διάκριση των αξιόπιστων από τις μη αξιόπιστες ιστοσελίδες.	Οι δημιουργικές εργασίες δεν βοηθούν στην επίδοση των μαθητών στις πανελλαδικές, αλλά η αποτελεσματικότητα του σχολείου μετριέται με την επίδοση
Δ3	Τα παιδιά χάρηκαν και τους άρεσε, λειτούργησε πάρα πολύ καλά. Δείχνουν ενδιαφέρον οι μαθητές που αδιαφορούν για τα άλλα μαθήματα.	Κερδίζει πρώτα από όλα το ενδιαφέρον των παιδιών και στις σχέσεις που αναπτύσσουν με τους εκπαιδευτικούς. Κερδίζει στις σχέσεις των συναδέλφων μεταξύ τους.
Δ8	Οι μαθητές ψάχνουν, ερευνούν αναπτύσσεται η δημιουργική σκέψη, η κριτική ικανότητα και η συνεργατικότητα. Σκοπός είναι να τους αρέσει το σχολείο. Σε παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες, τους αρέσει πάρα πολύ.	Κερδίζει, αναπτύσσει τους μαθητές.
Δ9	Αρέσει πολύ η διαδικασία των δημιουργικών σε παιδιά με ειδικές δεξιότητες.	Νομίζω ότι είναι νωρίς να πούμε αν κέρδισε το σχολείο, από την εφαρμογή τους.

Το θεσμικό πλαίσιο των δημιουργικών εργασιών άλλαξε το 2017 μετά τις διαμαρτυρίες για την προβληματική εφαρμογή το έτος 2016-2017 (ΙΕΠ, 2017). Ζητήθηκε από τους Διευθυντές να κάνουν σύγκριση σχετικά με την εφαρμογή των δημιουργικών με τα δύο διαφορετικά θεσμικά πλαίσια. Αποσπάσματα από τα λεγόμενα των Δ/ντων δίνονται παρακάτω:

«το 2ήμερο, είχε βέβαια και τα θετικά του με την έννοια ότι τελειώνανε, ολοκληρώνανε μέσα στο διήμερο και κάνανε και την παρουσίαση της εργασίας», «Όσον αφορά το Λύκειο αυτό, ήτανε θετικό», «Βέβαια το θετικό αυτού που γίνεται τώρα είναι ότι δεν αναστατώνεται το

σχολείο και η οργάνωση είναι πιο αποτελεσματική, έχει λιγότερες απαιτήσεις», «ως διευθυντής με βολεύει καλύτερα το 2^ο», «Νομίζω ότι είναι πολύ μεγάλο λάθος το γεγονός ότι πια δουλεύονται στα τμήματα και κατάρτησαν το βασικό συστατικό που πρέπει να έχουν οι δημιουργικές και πού είναι η ελευθερία επιλογής», «επειδή δημιουργήθηκαν κάποια προβλήματα οργανωτικά στην αρχή τους περάσαμε στη διαδικασία μέσα στην τάξη στις ώρες που έχουμε μάθημα», «τα οργανωτικά προβλήματα θα μπορούσαν να λυθούν δίνοντας αυτό το πλαίσιο που υπήρχε στην αρχή», «τη 2^η χρονιά λειτούργησε επίσης αλλά είχα τη δυσκολία να το παρακολουθήσω», «το δούλεψε ο κάθε συνάδελφος στην τάξη του, δεν φάνηκε ποιο ήταν το αποτέλεσμα», «την 1^η χρονιά επικράτησε ένας πανικός,, το κυρίως πρόβλημα ήταν με το πρόγραμμα, που έγινε μεγάλη ανακατωσούρα», «τώρα δεν βλέπω να υπάρχουν ουσιαστικά προβλήματα», «Εγώ νομίζω ότι οι μέρες οι καθορισμένες οι δύο, είναι καλύτερο γιατί έχουμε έναν πιο καθορισμένο στόχο, τελειώνει και το εισπράτουμε πιο έντονα νομίζω», «Την πρώτη χρονιά είχαμε ζητήματα ανοιχτά», «στο πως θα γραφτούν στο ποιος θα επιβλέπει, ποιος θα είναι μέσα στην τάξη τη συγκεκριμένη ώρα», «τα δύο πλήρη εξάωρα που προβλεπόταν καταρχήν δεν ήταν και επαρκή», «Την πρώτη χρονιά υπήρχε πολλή γκρίνια, ίσως επειδή δεν είχαν διευκρινιστεί κάποια σημεία». «Από τη στιγμή που τροποποιήθηκε και μετά από το 2017 δεν νομίζω ότι υπήρχε πρόβλημα», «τη δεύτερη χρονιά είχαμε ήδη την εμπειρία», «ο εκπαιδευτικός ήταν υπεύθυνος για το πώς θα την οργανώσει, σε ποιες ώρες, τι ακριβώς θα γίνει σε κάθε ώρα και είχε αυτός τα παιδιά του», «την 1η χρονιά μια ανακατωσούρα υπήρξε στο ωρολόγιο πρόγραμμα», «Δεν έχουμε δυσκολίες από το 2017 και μετά», «τώρα είναι καλύτερα.», «Την πρώτη χρονιά υπήρξαν δυσκολίες, οι συνάδελφοι δεν είχαν ενημέρωση», «Τώρα έτσι όπως έχει τροποποιηθεί, δεν υπάρχει μεγάλη δυσκολία», ««η νέα διαδικασία υλοποίησης νομίζω ότι έχει καλύτερα αποτελέσματα και έλυσε κάποια προβλήματα», «Ναι λύθηκε από το 2017 και μετά. Μπήκαν μέσα στο μάθημα και άρχισαν πλέον, να καταλαβαίνουν τι πρέπει να κάνουν, τι έκταση πρέπει να δώσουμε, στο θέμα εξαρχής», «με τις δύο μέρες ανακατεύεται το πρόγραμμα πάρα πολύ», «οι καθηγητές μεταφέρονται από το ένα σχολείο στο άλλο», «οι καθηγητές είναι πολύ ευχαριστημένοι τώρα, που το εντάσσουν μέσα στο πρόγραμμά τους», «είναι καλύτερα τώρα, ήταν λίγο ασφυκτικό το 2 ημερών», «από το 2017μπαίνει μέσα στη ρουτίνα του σχολείου και είναι κάτι καθιερωμένο όσο περνάει ο καιρός». Από τις θέσεις των Διευθυντών σε αυτό το θέμα διαμορφώθηκε ο πίνακας 2:

Πίνακας 2: Σύγκριση της Εφαρμογής των Δ.Ε. βάση των Θεσμικών Πλαισίων 2016 και 2017

Δ/ντης	Σύγκριση εφαρμογής των Θεσμικών Πλαισίων		Καλύτερη
	του 2016	του 2017	
Δ1	Τελείωνε σε 2 ημέρες, ήταν φιέστα για το Λύκειο ίσως καλύτερο	Ευκολότερη οργάνωση, χωρίς απαιτήσεις. Το σχολείο δεν αναστατώνεται	Ως Δ/ντης το 2017
Δ2	Ανακατεύεται το πρόγραμμα, δεν λειτουργεί καλά γιατί μετακινούνται οι εκπαιδευτικοί	Οι εκπαιδευτικοί είναι ευχαριστημένοι, λύθηκαν τα προβλήματα	Από το 2017 και μετά
Δ3	Υπήρξαν οργανωτικά προβλήματα που μπορούσαν να λυθούν με καθοδήγηση	Έχει χάσει το χαρακτήρα του, δεν φαίνεται το αποτέλεσμα, ξανακλείσαμε την πόρτα	Το 2016
Δ4	Δεν το είδα ήμουν σε γυμνάσιο	Δεν υπάρχουν προβλήματα	
Δ5	Ασφυκτικό το 2 ημερών	Μπαίνει στη ρουτίνα σιγά σιγά, καθιερώνεται	Από το 2017 και μετά
Δ6	Ο χρόνος δεν ήταν επαρκής, επικράτησε αλαλούμ	Εύκολη οργάνωση χωρίς προβλήματα, ο εκπαιδευτικός είναι υπεύθυνος για το πότε και πως	Από το 2017 και μετά

Δ7	Υπήρξε ανακατωσούρα	Δεν έχουμε προβλήματα	Από το 2017 και μετά
Δ8	Σύντομο, χωρίς ενημέρωση, υπήρξε δυσλειτουργία	Έχει καλύτερο αποτέλεσμα, ο χρόνος μπορεί να αυξηθεί	Από το 2017 και μετά
Δ9	Υπήρξε ανακατωσούρα, δεν απέδωσε, ήταν ανεπιτυχές	δεν έχουν πολύ χρόνο, αυτό τους πιέζει	Από το 2017 και μετά
Δ10	Είναι καθορισμένος ο στόχος, τελειώνει και το εισπράτουμε πιο έντονα	Χωρίς προβλήματα	Το 2016
Δ11	Ανακατεύτηκε το πρόγραμμα αλλά για το Λύκειο καλύτερο	Πρέπει να έχουμε και την υλοποίηση των δημιουργικών και να βγάλουμε την ύλη	Το 2016

Συμπεράσματα

Από την έρευνα προκύπτει ότι τα παιδιά χάρηκαν τη διαδικασία μέσω μεθόδων διαφοροποιημένης διδακτικής, που μπορούν να αξιοποιηθούν στις Δ.Ε., ώστε κάθε παιδί να ωφεληθεί με συγκεκριμένο τρόπο όπως αναφέρει και το ΙΕΠ (2017). Παρατηρείται αύξηση του ενδιαφέροντος των μαθητών για τα διάφορα διδακτικά αντικείμενα, αλλά και για το σχολείο συνολικά. Επιπλέον διαπιστώθηκε βελτίωση της συμμετοχής των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες κατά την εκπόνηση των Δ.Ε πράγμα που συνάδει και με τα πορίσματα κι άλλων σχετικών ερευνών (Φοινίτση, 2018 · Καφεσάκη, 2014 · ΙΕΠ, 2017). Από τα παραπάνω αποσπάσματα προκύπτει ότι πολλοί από τους στόχους που τέθηκαν με το θεσμικό πλαίσιο Π.Δ. 46/2016 (Αρ. Πρωτ. 194027/Δ2/10-11-2017), επιτυγχάνονται άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο, η διερευνητική και συνεργατική μάθηση, η δημιουργικότητα, κτλ. Όμως καλό είναι να δούμε και τις ενστάσεις που διατυπώθηκαν. Καταρχήν υπήρξαν από αρκετούς Διευθυντές αντιρρήσεις όσο αναφορά τη σύνδεση του σχολείου με τον πραγματικό κόσμο μέσω της εφαρμογής των Δ. Ε. Γιατί για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα έπρεπε να βγούμε στον πραγματικό κόσμο να το κάνουν μας είπαν (C.I.D.R.E.E., 1999 · ΠΔ46, Άρθρο 8 /Φ.Ε.Κ. 74/22-4-2016). Ακόμη όταν προβλέπονται ατομικές εργασίες, αυτό έρχεται σε αντίθεση με το στόχο της ομαδοσυνεργατικότητας. Ακόμη ακούστηκε η άποψη ότι η εκπόνηση και τα αποτελέσματα εξαρτώνται από τον εκπαιδευτικό, το θέμα της εργασίας, τους στόχους που θα θέσει και τον τρόπο προσέγγισης της εργασίας. Άλλο ένα θέμα που αναδείχθηκε είναι η έλλειψη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών ώστε να είναι σε θέση να οργανώσουν αποτελεσματικά τη διαδικασία, όπως τονίζεται από τη Φοινίτση (2018), αλλά και άλλους ερευνητές που μελέτησαν την εφαρμογή προαιρετικών καινοτόμων προγραμμάτων (Καφεσάκη, 2014· Αβραμίδου, 2016· Σπυροπούλου κ.α., 2008 ·ΙΕΠ, 2017). Επίσης τα αποτελέσματα συνδέονται και από τη στάση του εκπαιδευτικού απέναντι στις Δ. Ε. και την εμπειρία που έχει. Έτσι «αν δεν θέλω να κάνω τη Δημιουργική Εργασία, δεν αντιλαμβάνομαι το όφελος», «το αποτέλεσμα δεν θα επιτευχθεί» αναφέρθηκε χαρακτηριστικά.

Δ/ντες ανέφεραν ότι το σχολείο κέρδισε έναν διαφορετικό στυλ διδασκαλίας, έναν διαφορετικό τρόπο προσέγγισης της γνώσης και ανανέωσε καθηγητές και μαθητές. Οι Δ.Ε. οδηγούν σε έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης, εστιάζουν στη γνώση ως έρευνα, χαρά και όχι ως παπαγαλία. Πρέπει όμως τα μηνύματα αυτά να πάνε σε αυτούς που μας σχεδιάζουν την εκπαιδευτική πολιτική (Κουλουμπαρίτση, 2002). Άλλωστε βασικός στόχος του ΙΕΠ (2017) για τις Δ.Ε. είναι η σύνδεση της σχολικής γνώσης με την κοινωνία και τις αναπτυξιακές της ανάγκες, η διάπλαση πολιτών που εξελίσσουν το νου με δημιουργική και κριτική σκέψη, αξιοποιούν με σεβασμό τους πόρους, ασκούν το σώμα, τις κλίσεις, τα ενδιαφέροντα και τις δεξιότητές τους, ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις, και να βοηθήσουν μελλοντικά στην ανασυγκρότηση και την ανάπτυξη της χώρας. Επίσης επισημάνθηκε ότι τα σχολεία πρέπει να γίνουν πιο εξωστρεφή καθώς υπάρχει έλλειψη ανατροφοδότησης (Καφεσάκη, 2014). Όλοι λοιπόν συμφωνούν ότι τα οφέλη για όλο το σχολείο, μαθητές και εκπαιδευτικούς είναι πολλαπλά από την εφαρμογή των Δ. Ε. και

οδηγούν σε έναν άλλο τρόπο τη διαδικασία της μάθησης, εξοικειώνουν τους εκπαιδευτικούς με νέες πρακτικές. Όμως αν δεν αλλάξει η στόχευση του Λυκείου και παραμείνει στον προπαρασκευαστικό ρόλο για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η οποιαδήποτε καινοτομία θα είναι πάντα στο περιθώριο.

Από τα δεδομένα των συνεντεύξεων έγινε σύγκριση μεταξύ της εφαρμογής του αρχικού θεσμικού πλαισίου των Δ.Ε. το 2016, με το τροποποιημένο από τη δεύτερη χρονιά εφαρμογής και μετά. Οι περισσότεροι Διευθυντές συμφωνούν ότι από το 2017 και μετά που άλλαξε το θεσμικό πλαίσιο η οργάνωση είναι πιο αποτελεσματική, με λιγότερες απαιτήσεις, από ότι η οργάνωση του 2ημερου. Το σχολείο δεν αναστατώνεται και οι καθηγητές είναι πιο ευχαριστημένοι τώρα, που το εντάσσουν μέσα στο πρόγραμμά τους. Σύμφωνα με την έρευνα του ΙΕΠ (2017), οι αρνητικές απόψεις των εκπαιδευτικών αφορούσαν την ανατροπή ωρολογίου προγράμματος. Τελικά το πρόσημο για το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο είναι 7 (+) συν και 4 (-) πλην. Παρόλα αυτά από τις αντίθετες απόψεις των Δ/ντων για το ίδιο θέμα, προκύπτει ένα συμπέρασμα, μια προσωπική εκτίμηση, ότι αν η οργάνωση του αρχικού πλαισίου και η ενημέρωση ήταν καλύτερη, οι δύο ή τρεις μέρες εκπόνησης θα ήταν καλύτερο, όσο παραμένει φορτωμένο το Αναλυτικό Πρόγραμμα στο Λύκειο.

Οι προτάσεις που εξάγονται από τις απόψεις των Διευθυντών, ίσως βοηθήσουν στη βελτίωση της υλοποίησης των Δημιουργικών εργασιών. Έτσι θα πρέπει:

- Να αναλάβουν αυτές τις δράσεις οι εκπαιδευτικοί που θέλουν, αλλά να θεσπιστούν κάποιου είδους κίνητρα.
- Καλό είναι να ικανοποιούμε στο μέγιστο δυνατό βαθμό τις επιθυμίες των μαθητών «καλό είναι και οι μαθητές να κάνουν κάτι που τους αρέσει».
- Να επανεξετάσουμε το αρχικό πλαίσιο των δημιουργικών «οι δημιουργικές εργασίες θα πρέπει να γίνουμε σε δύο μέρες. Δύο μέρες που να είναι μέρες γιορτής για κάθε λύκειο».
- Να υπάρχει μια καλύτερη οργάνωση, ένας συντονισμός.
- Να γίνεται παρουσίαση των εργασιών και ίσως «να πρέπει να θεσμοθετήσουμε κάποιες επιβραβεύσεις κάποιους επαίνους στα παιδιά για τις εργασίες».

Από τα ευρήματα της έρευνας κρίνεται αναγκαίο, να υπάρχει καλύτερη οργάνωση και επιμόρφωση, σε συνδυασμό με την επανεξέταση στάσεων για την αντιμετώπιση των ελλειψών υλικοτεχνικών υποδομών. Επιπλέον η συνεργασία των εκπαιδευτικών ειδικοτήτων και η παρουσίαση των εργασιών είναι καλές πρακτικές εφαρμογές που μπορούν να βελτιώσουν την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα των Δ.Ε και θα ήταν καλό να ληφθούν υπόψη των μελετητών. Βέβαια το μικρό δείγμα της παρούσας έρευνας δεν οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα για αυτό θα ήταν καλό να γίνουν ανάλογες ποσοτικές έρευνες για το ίδιο θέμα στο μέλλον.

Αναφορές

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.

C.I.D.R.E.E. (1999). *Across the great Divides: Διεπιστημονική διδασκαλία και μάθηση στο σχολείο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Εργασία μελέτης του Συνδέσμου των Παιδαγωγικών Ινστιτούτων της Ευρώπης*, (μτφρ. Ν. Ηλιάδης & Αγ. Γαλανοπούλου). Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008) *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, Αθήνα: Μεταίχμιο

Creswell, J. (2011). *Η έρευνα στην εκπαίδευση: Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. (μτφρ. Ν. Κουβαράκος). Αθήνα: Εκδόσεις Ίων.

Fullan, M. (1993). *Change Forces: Probing the Depths of Educational Reform*. London: The Falmer Press.

Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2008). Seven strong claims about successful school leadership. *School leadership and management*, 28(1), 27-42.

Talis (2008). *The Teaching and Learning International Survey*. OECD 2016

Yukl, G., (1994). *Leadership in organizations* (3rd ed.) Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Αβραμίδου, Φ. (2016). *Ο ρόλος της ηγεσίας στην καινοτομία και τη δημιουργικότητα των εκπαιδευτικών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*, [Διπλωματική Εργασία]. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Π.Μ.Σ.: «Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης». Βόλος

Βλάχος, Δ., Δαγκλής, Ι. Α., Γκλαβάς, Σ., Καρατάσιος, Γ. Δ., Καραμήτρου, Α. Ε., Παπανασούμ, Ζ., ... & Αναστασάκη, Α. (2008). *Εκπαίδευση και ποιότητα στο ελληνικό σχολείο: Εισηγήσεις διημερίδων*. Ανακτήθηκε στις 28/1/2019 από: <https://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/333/91.pdf>

Βότση, Ε. (2017). Η εκπαιδευτική καινοτομία στην ελληνική σχολική πραγματικότητα και η αυτονομία της σχολικής μονάδας. *Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, Καινοτομία και Οικονομία*, 1, 517-523.

ΙΕΠ (2017). *Η Δημιουργική Εργασία στο Λύκειο. Σημειώσεις για ένα πλαίσιο επιμόρφωσης*. Ανακτήθηκε στις 20/12/2018 από: http://www.iep.edu.gr/images/IEP/EPISTIMONIKI_YPIRESIA/Epist_Monades/B_Kyklos/Genika/2017-08-30_odigos_epimorfosis_basika_shmeia.pdf

Ίσαρη, Φ., Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Καφεσάκη, Α. (2014). *Ο ρόλος του Διευθυντή και του εκπαιδευτικού στην εισαγωγή της καινοτομίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. [Διπλωματική Εργασία]. ΕΑΠ, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Π.Μ.Σ.: «Σπουδές στην Εκπαίδευσης». Πάτρα.

Κουλουμπαρίτση, Α. (2002). Η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζει το σχολείο: Μια μελέτη περίπτωσης μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες και αμοιβαίες δεσμεύσεις. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 6, 57-79.

Κουλουμπαρίτση, Α. (2006). Εκπαιδευτική «αλλαγή και συνέχεια»: Νομοθετική επιταγή ή θεσμοθετημένη επιλογή; Στο Γ. Μπαγάκης (Επιμ.), *Εκπαιδευτικές αλλαγές, η παρέμβαση του εκπαιδευτικού και του σχολείου* (σελ. 66-73). Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχιμο.

Λεμονή, Γ. (2015). Αποτελεσματική Ηγεσία και Καινοτομία στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ): Μια μελέτη περίπτωσης. [Διπλωματική Εργασία]. Πανεπιστήμιο

Ματσαγγούρας, Η. (2011). *Η καινοτομία των ερευνητικών εργασιών στο νέο λύκειο*. Βιβλίο εκπαιδευτικού. Αθήνα: Υ.ΠΑΙ.Θ./ΙΤΥΕ-ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ. Ανακτήθηκε στις 28/01/2019 από: <http://www.economics.edu.gr/project-biblio-ekpaideftikou.html>

Σαϊτής, Χ. (2008). *Οργάνωση & Διοίκηση Δομών Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Σπυροπούλου, Δ., Βαβουράκη, Α., Κούτρα, Χ., Λουκά, Ε., & Μπούρας, Σ. (2007). Καινοτόμα προγράμματα στην εκπαίδευση. *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων*, 13, 69-83. Ανακτήθηκε στις 28/01/2019 από: <http://www.pischools.gr/download/publications/epitheorisi/teyχος13/069-083.pdf>

Σπυροπούλου, Δ., Αναστασάκη, Α., Δεληγιάνη, Δ., Κούτρα, Χ., & Μπούρας, Σ. (2008). *Τα καινοτόμα προγράμματα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: λειτουργική διεισδυτικότητα και βιωσιμότητα*. Ανακτήθηκε στις 17/3/2019 από: <https://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/374/109.pdf>

Τάτσιου, Ε. (2017). *Διαχείριση της καινοτομίας στη σχολική μονάδα*, [Πτυχιακή Εργασία]. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Φλώρινα.

Φοινίτση, Κ. (2018). *Εκπαιδευτική ηγεσία και καινοτομία: Ο Διευθυντής και ο Σύλλογος Διδασκόντων ως φορείς εκπαιδευτικών καινοτομιών στο σύγχρονο σχολείο στην Ελλάδα*. Η

περίπτωση των Ερευνητικών και των Δημιουργικών Εργασιών στο 13ο Γενικό Λύκειο Πειραιά.[Διπλωματική Εργασία]. ΕΑΠ, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Π.Μ.Σ.: «Σπουδές στην Εκπαίδευση». Αθήνα.

Νομοθεσία

Υ.ΠΑΙ.Θ., Υπ. Αποφ. Αριθ. Φ353.1/324/105657/Δ1 (ΦΕΚ1340/2002) «Καθορισμός των ειδικότερων καθηκόντων και αρμοδιοτήτων των προϊσταμένων των περιφερειακών υπηρεσιών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, των διευθυντών και υποδιευθυντών των σχολικών μονάδων και ΣΕΚ και των συλλόγων των διδασκόντων». ΦΕΚ Ανακτήθηκε στις 13-5-19 από:<https://edu.klimaka.gr/nomothesia/fek/1309-fek-1340-2002-kathikonta-armediotites-stelechoi-ekpaideysis>

Υ.Π.Ε.Θ., ΠΔ46/2016 (ΦΕΚ 1213, τχ. Β/2011· ΠΔ 46/2016, άρ. 8)«Δημιουργικές εργασίες». Ανακτήθηκε στις 20-4-19 από:http://dide.flo.sch.gr/site/wp-content/uploads/2013/05/DIDEFlorinas-PD46_2016_Me_Oles_Tis_Allages.pdf